

Endelig kan der henvises til folderen "Lægdsruller", udarbejdet af Landsarkivet for Sjælland m.m. Den rummer flere eksempler på forkortelser, som ikke findes i de to nævnte hjælpemidler.

Stambøger.

Med lægdsrullens oplysning om den enhed, hvor den værnepligtige aftjente sin værnepligt, kan man gå videre til enhedens stambøger i Forsvarets Arkiver. Men stambøgerne kan også bruges den modsatte vej: Hvis man kender den militære enhed, hvor den værnepligtige gjorde tjeneste, kan man via stambogen få oplyst, hvilket lægd han kom fra. Se i øvrigt Rigsarkivets vejledningsfolder om stambøger (forventes udgivet i begyndelsen af 1996).

10. LITTERATUR M.M. OM LÆGDSRULLER OG UDSKRIVNINGSVÆSENET.

Anton Blaabjerg og Birgit Øskov: Lad os stå vagt og værne. Tillæg til Slægten - Forum for Slægtshistorie. 1994.

Holger Hjelholt: Lægdsrullerne og deres betydning for slægtshistorisk forskning. (Fortid & Nutid, bd. 11, Kbh. 1935-36, s. 1-24).

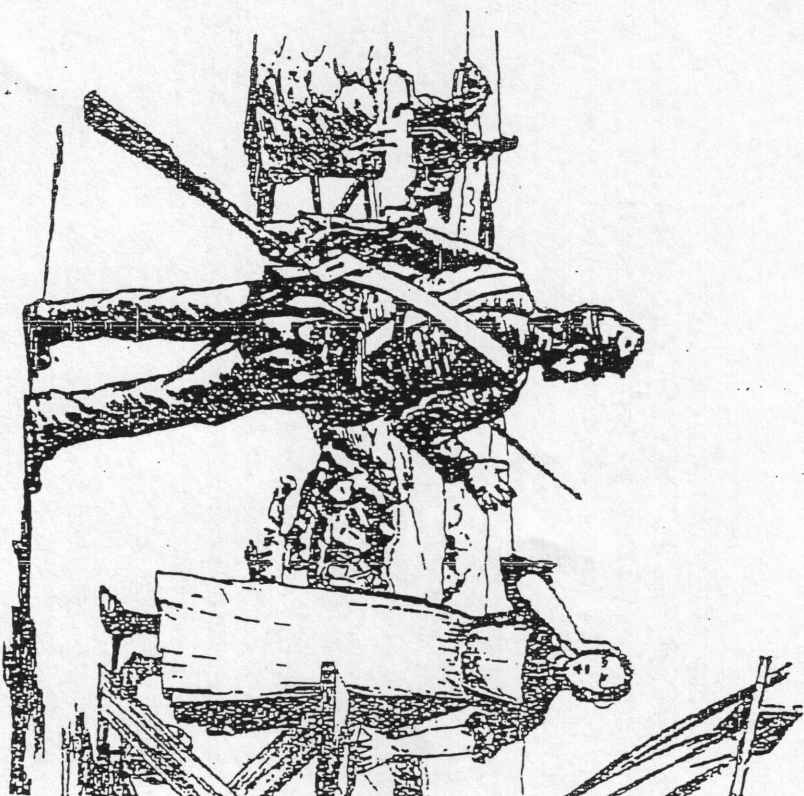
Oversigt over udskrivningsarkivalier 1700-1788 i Landsarkivet for Nørrejylland. Viborg 1972.

Knud Rasmussen: Lægdsvæsenet 1788-1914. (Arkiv, bd. 1, Kbh. 1965-66), s. 169-190).

Knud Rasmussen: Lægdsruller og deres tilblivelse. (Forordet i "Lægdsruller ca. 1830- ca. 1930 afleveret af 1. og 2. udskrivningskreds" udgivet af Landsarkivet for Sjælland m.m., Kbh. 1965).

Rudi Thomsen: Den almindelige værnepligts gennembrud i Danmark. Kbh. 1949.

LÆGDSRULLER I 1788 - ca. 1861

Rigsarkivet informerer, nr. 9
Publikumsafdelingen 1995

1. OM LÆGDSRULLEFOLDERNE.

Denne folder beskriver de lægdsruller, der blev indført i 1788 med stavnsbåndets ophævelse og som var gældende frem til begyndelsen af 1860'erne. Ønsker man at arbejde med lægdsruller efter ca. 1861, skal man læse folderen "Lægdsruller II". De to foldere er udformet, så de kan læses hver for sig.

2. HVAD ER LÆGDSRULLER? - HVAD KAN DE BRUGES TIL?

Lægdsruller er fortegnelser over de mænd, der kunne udskrives til militærtjeneste i hæren. Anvendelsesmulighederne er talrige, men de hyppigste formål er at følge en persons flytninger eller at få oplyst ved hvilken enhed værnepligten blev aflijet.

3. HVOR FINDER MAN LÆGDSRULLER?

På Rigsarkivet findes lægdsruller fra hele landet, mens landsarkiverne kun har ruller fra de områder, som de hver især dækker. I Rigsarkivet er de som hovedregel komplette fra ca. 1789, mens det for landsarkivernes vedkommende først gælder fra 1849.

4. HVAD ER ET LÆGD?

I årene efter 1788 blev Danmark inddelt i 1656 lægder. Lægdet blev identisk med sognet (på landet) eller (fra 1843) købstaden. Lægderne fik numre, der inden for hvert amt begyndte forfra med nr. 1. I afsnit 8 beskrives, hvordan man finder det ønskede lægd og amt.

5. HVEM STOD I RULLERNE?

Forordningen af 20. juni 1788 om stavnsbåndets ophævelse fastslog, at værnepligten til landforsvaret påvilede *bondestanden*. Selv om man flyttede til byen, blev man normalt ikke slettet af rullen. Omvendt blev en mand ikke automatisk værnepligtig, fordi han flyttede fra by til land. Det blev til gengæld hans sønner.

I 1829 blev det præciseret hvilke mænd på landet, der var at regne som værnepligtige. Det blev bestemt, at møllere og kromænd samt håndværkere på landet bestred en næring, der kunne sidestilles med bondestandens.

I hele perioden 1788-1849 var adel, gejstlighed og borgerskab fritaget for værnepligt. Ligeledes degnes, skoleholderes og substituatters børn. En substitut var en person, der mod betaling stillede som soldat på en andens vegne. I 1829 var det tillige slået fast, at godsforvaltere, kontorbetjente og

oplysning om evt. fysiske eller psykiske handicap, f.eks. om han var plattfodet, kalveknæet, havde skæv ryg, var sindssyg etc.

Vi skal her kun hæfte os ved to forhold: Oplysninger om *flytninger* samt de talrige *forkortelser*, som udskrivningsvæsenet har benyttet sig af, herunder *bogstaver* til at angive årstal.

Løbenumre. Når den værnepligtige blev indskrevet i lægdsrullen, fik han et løbenummer. Det ses i rubrikken "Nyt Løbenummer". Til venstre for dette ses rubrikken "Gl. Løbenummer". Det henviser til det nr. han havde i den *forrige* rulle (hoved- eller tilgangsrulle) indenfor *samme* lægd. Derfor er det nemt at følge en værnepligtig fra rulle til rulle, når han først er fundet.

Bogstaver i stedet for årstal. De, der førte rullerne, benyttede sig af bogstaver, når de skulle angive årstal. I den blå "Lægdsruller - sognefortegnelse og forkortelser" er der forrest en oversigt over lægdsrullernes bogstavbetegnelser for årstal.

Flytninger. I eksemplet ses noteret en flytning: "77 - Q - 148".

- "77" angiver lægdets nummer. Da der ikke er anført et amtsnavn, sker flytningen inden for amtet. Hvis der havde stået et amtsnavn foran lægdsnummeret, havde det betydet, at han var flyttet til lægd nr. 77 i det anførte amt.

- Bogstavet "Q" betegner årstallet for flytningen (1841).

- "148" er Sæbelov Godskesens løbenummer i den ny lægdsrulle.

Rækkefølgen er derfor: 1) Evt. amt, 2) lægdets nr., 3) årstallet angivet med et bogstav og 4) den værnepligtiges nye løbenummer.

Der findes en "nøgle", der gør det muligt at finde ud af, hvilket sogn eller købstad, der skjuler sig bag bag et lægdsnummer. Det drejer sig om Justitsministeriets "*Cirkulær-Bestemmelse vedkommende Lægdsvæsenet*" af 22. juli 1870. En fotokopieret udgave er opstillet på læsesalen sammen med hjælpemidlerne, der er omtalt i afsnit 8.

Et opslag på side 63 viser, at Vejle amts lægd nr. 77 (og 76) var Sindbjerg sogn (undertiden kan et sogn være splittet op i to lægder).

Forkortelser. I vedtegningerne ses ofte benyttet et system af forkortelser, der bl.a. kan rumme oplysninger om den enhed den værnepligtige skulle gøre tjeneste ved. I de omtalte hjælpemidler er der bagest en liste over størstedelen af forkortelserne.

På bestillingssedlen skal man anføre: "Lægdsruller". Endvidere skal man skrive Gruppenummeret, der står øverst på siden. Man kan evt. tilføje antlet (men ikke distriktet). Endelig skal man skrive Årstallet, der står i kolonnen til venstre og Bindnummeret, der står i kolonnen til højre.

Adt.gruppe:	LÆGDSRULLER	
Titel på bnd. pt. læg:	Proveniens nr.:	
	GRUPPE 4 (VEJLE AMT)	
nr. 1838	Nr. BD. 191	

9. HVILKE OPLYSNINGER GIVER LÆGDSRULLERNE?

I lægdsrullerne ses lægdernes numre øverst på højre side. Det viste eksempel vedrører Sæbelov [Christensen], søn af Christen Godskesen i Øster Sneede sogn (gruppe 4, Vejle amt, 1838, bind 191, lægd 74):

Glt. Ubyl. Sæbe Sæbe No.	Bødernes og Ennernes Navn.	Ennernes Sæbe No.	Zitter. No.	Ennernes Sæbe No.	Sø b t e g n i n g e r.
173/1838	<i>Christen Godskesen</i>	<i>Christen Godskesen</i>	<i>114</i>	<i>Søn af Christen Godskesen</i>	<i>1838/1838/1838/1838</i>
77/1838	<i>Christen Godskesen</i>	<i>Christen Godskesen</i>	<i>114</i>	<i>Søn af Christen Godskesen</i>	<i>1838/1838/1838/1838</i>

De fleste af oplysningerne vil fremgå af den rubrik, de står under. Det drejer sig om den værnepligtiges navn, hans far (eller evt. hans mor, hvis han er født uden for ægteskab), alder, fødested, opholdssted og højde. Endvidere får man

skovridere gik fri.

Som følge af krigsudsbruddet i 1848 skulle alle, der var født 1823-1825 og som ikke tidligere havde været omfattet af værnepligten, stille på session. Med lov af 12. februar 1849 om indførelse af almindelig værnepligt skulle alle, der var født 1826 eller senere, optages i lægdsrullen. Undtaget var kun præster og skolelærere. Fra 1861 var kun præster fritaget.

6. HVORNÅR BLEV MAN OPTAGET I RULLEN?

Nedenstående oversigt viser, hvornår man blev optaget i lægdsrullen og hvornår man senest blev slettet. Optagelse i rullen blev regnet efter den såkaldte "lægdsrullealder", d.v.s. den alder den værnepligtige havde ved årets begyndelse. Frem til 1862 var konfirmationen kriteriet for optagelse i lægdsrullen.

	Nedre grænse	Øvre grænse
1788-1808	0 år	35 år
1808-1849	0 -	45 -
1849-1861	14 -	37 -
1862	15 -	37 -
1863-1871	16 -	37 -

Ændringen af den nedre grænse i 1849 betød, at drenge under 14 år, der hidtil havde stået i rullen, nu blev slettet. Først når de nåede 14 års alderen, blev de på ny optaget i rullen. Hvis man blev erklæret uegnet til militærtjeneste eller hvis man af andre grunde blev fritaget, kunne man slettes af rullen, før den øvre grænse var nået.

7. HVORDAN BLEV LÆGDSRULLERNE FØRT?

Der skelnes mellem hovedruller og tilgangsruller.

Hovedruller er fortegnelser over samtlige værnepligtige i et lægd i et givet år.

Tilgangsruller indeholder dem, der blev optaget i rullen i et givet år, enten fordi:

- de nåede den registreringspligtige alder, eller
  - de flyttede til lægdet (og stod i forvejen i rullen i det lægd de flyttede fra).
- Afgangsruller** er ikke selvstændige ruller, men lægdroller kaldes undertiden sådan. I stedet blev "afgang" noteret i den rulle, hvor den værnepligtige senest

var indført. Årsagerne til afgang kunne bl.a. være, at den værnepligtige flyttede, blev kasseret, at han nåede ud over den værnepligtige alder, blev fritaget af andre årsager eller døde.

Rullerne er i tidens løb blevet ført efter forskellige retningslinier:

1789-1795: Der førtes hovedruller hvert år. Rullerne findes dog ofte først fra begyndelsen af 1790'erne.

1795-1849: Hovedrullerne blev nu kun ført hvert 3. år. I de mellemliggende to år førtes kun tilgangsruller.

EKSEMPEL: I Randers amt førtes en hovedrulle i 1822; i 1823 og 1824 kun tilgangsruller og igen i 1825 en ny hovedrulle. I denne indskrev man følgende:

Alle fra 1805-hovedrullen og tilgangsrullerne 1806-07, som

- stadig boede i lægdet og

- som iøvrigt faldt ind under kategorien "værnepligtig" m.h.t. alder, egnethed etc. samt

D.v.s., at hovedrullen samtidig fungerede som tilgangsrulle.

1849- ca. 1861: Hovedruller blev nu kun ført hvert 6. år og tilgangsruller i de mellemliggende fem, men principperne var de samme som i den foregående periode.

8. HVORDAN BESTILLER MAN LÆGDSRULLER?

Først må man gøre sig klart, om den person man søger overhovedet vil være at finde i rullen, jvnf. de kriterier der er beskrevet i de foregående afsnit.

Ved bestilling skal man bruge følgende oplysninger:

1. Sognets/købstadens lægdsnummer og amt.
2. Gruppe- og bindnummer på den enkelte rulle.

ad 1. **Sognets/købstadens lægdsnummer** finder man i bogen "LÆGDSRULLER - SOGNEFORTEGNELSE OG FORKORTELSER". Den er blå og står på reolfag 9 i læsesalens vejledningsområde samt på reolfag 3 på selve læsesalen. Alle sogne er her opført alfabetisk. Man skal notere sig amt og lægdsnummer for det pågældende år. (VIGTIGT: Hvis der ud for det årstal

man skal bruge ikke står et amt men "u.kreds" (forkortelse for udskrivningskreds), skal man i stedet læse folderen "Lægdsruller II". Nedenfor vises et udsnit af en side i Sognefortegnelsen:

SOGNEREGISTER S "			
Snede, Øster	1789-1793 1794-1850 1851-1859 1860-	1. Jy. dist. 1. Jy. dist. 8. u. dist. 4. u. kreds	Koldinghus a. Vejle a. Vejle a. lægd 92-93 lægd 74-75 lægd 74-75 lægd 110-111

ad 2. Gruppe- og bindnummer finder man i registraturen "FORTEGNELSE OVER LÆGDSRULLER 1789 - CA. 1863". Den er brun og står ligeledes i læsesalens vejledningsområde (reolfag 9) og på selve læsesalen (reolfag 3). På side 5-6 findes en indholdsfortegnelse over amterne. Find det ønskede amt og slå op på den angivne side. Her er alle lægdsrullerne fra ca. 1789 - ca. 1861 opført. Find det ønskede årstal. Nedenfor vises et udsnit af en side i registraturen:

Lægdsrullefortegnelse			
Gruppe 4			
1836	-	tilg. L	rulle lægdsnr. bd. tilg. alle 178
1837	-	M	- - 186
1838	-		hvd. 1-40 190
1838	-		hvd. 41-77 191
1838	-		hvd. 78-121 192

Forklaring på forkortelserne i registraturen:

Hvd. betyder hovedrulle.

Tilg. J betyder tilgået i år "J", d.v.s. 1843 (se mere om dette under "Bogstaver i stedet for årstal" i afsnit 9).

Tilg. betyder tilgangsrulle.

Lægdsnr. angiver hvilke lægdsnumre, der er indeholdt i det enkelte bind.